

ПОНОМАР ЛЮДМИЛА

кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1725-9230>

PONOMAR LIUDMYLA

a Ph.D. in History, a chief research fellow at the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1725-9230>

Бібліографічний опис:

Пономар, Л. (2025) [Рецензія] Щибря В., Федорчук О., Воронюк Л. Пацьорки, цятки, коралики. Бісерні прикраси зі збірки Володимира Щибрі / Інститут народознавства НАН України. Київ : ВИДИВО, 2025. 223 с. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 107–111.

Ponomar, L. (2025) [Review] SHCHYBRIA, Volodymyr, Olena FEDORCHUK and Lesia VORONIUK. “Patsiorky, Tsiatky, Koralyky. Seed Bead Jewelry from the Volodymyr Shchybria’s Collection”. Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: VYDYVO, 2025, 223 pp. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 107–111.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Праця Володимира Щибрі, Олени Федорчук та Лесі Воронюк «Пацьорки, цятки, коралики. Бісерні прикраси зі збірки Володимира Щибрі» представила визначний науковий доробок у вивченні прикрас із бісеру та оздоблення ним українського народного одягу. Одна з найбільших колекцій, що охоплює всі регіони поширення бісерних прикрас, – результат багаторічної роботи відомого дослідника Володимира Щибрі. У своїх працях він приділяє велику увагу ансамблю народного вбрання як цільному мистецькому образу. Бісерні прикраси є важливим доповненням народних комплексів, засвідчують їх естетику. Колекція науковця репрезентує традиції їх побутування на Поділлі, Волині та Поліссі, Буковині, Покутті, Опіллі, Гуцульщині, Бойківщині та Закарпатті, виявляє локальні особливості одягового комплексу різних районів і сіл. У роботі разом із прикрасами показано зразки народного одягу лемків, депортованих у рамках операції «Вісла». Усе це має непересічне наукове значення. Сам автор означив основну мету своєї багаторічної праці: «Відкриваючи візуальний доступ до досі невідомих широкому загалові джерел етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців, маю надію, що пропоноване видання стане в пригоді шанувальникам традиційної культури, уже знаним народним майстрам, а також початківцям, які, завдяки ілюстраціям і схемам, матимуть можливість відтворити усі збережені зразки народної творчості» (с. 12). Ця праця є унікальною. Вона представляє альбом-каталог із високоякісним професійним зображенням прикрас, убрання (фотограф – Андрій Паславський, дизай-

нерка – Анастасія Вітвіцька), що є вагомою джерельною базою для їх вивчення. Водночас у ній подано глибокий науковий аналіз бісерної мистецької традиції, здійснений за матеріалами колекції знаною дослідницею Оленою Федорчук. Тому робота є визначним внеском у дослідження національного одягу українців. Відкривають альбом вступні статті. «Видива з бісеру» – так назвала працю голова ГО «Всесвітній День вишиванки» Леся Воронюк, якій належить ідея знакової для українців та міжнародної спільноти події – започаткування Дня вишиванки та одні з найвагоміших слів про роль української вишитої сорочки як вияву спротиву в час війни з російською агресією – «духовна броня українців». Авторка підкреслила роль традиційного вбрання, прикрас як народного спадку, що не може бути поза політикою, бо це про українську ідентичність, як і попередні «Нетлінні. Українські державні символи у народній вишивці та ткацтві», «Українські взори. Збірка Ольги Бачинської» видавництва «Видиво». Леся Воронюк зазначила тісний зв'язок історії прикрас з історією їхніх власників: «...я лишень можу уявити, скільки історій міг би розповісти [гердан – Л. П.]: як мати зав'язує силаньку доньці в неділю до церкви; як баба-бабуся дістає свій гердан, щоб онука виглядала по багацьки, як збирають наречену на весілля подруги-дружки...» (с. 6). І це важливо, адже вбрання є невід'ємним елементом життя як частина культури носія і є джерелом знань про нього.

У вступному слові «Історія створення колекції» Володимир Щибря розповів про свою збиральницьку діяльність. Життєвий вибір науковця тісно пов'язаний із малою батьківщиною, зі своїм родом, з оповідями людей старшого покоління. Він зазначив, що «все почалося 2006 року, коли після 9 класу записував спогади очевидців про голодомори українців» (частина його записів увійшла до Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років): «Місцем моєї першої експедиції стало село Щербашенці Богуславського району Київської області – село, звідки походила моя мама, та у якому пройшли мої дитячі роки. Моя бабуся Ольга Варівонівна (1924–2008) разом з піснями, приповідками та молитвами, яких навчала мене з самого малку, розповідала про жахи геноцидів» (с. 8). Від старших родичів дізнався також про «обмін у торгових знецінених скупниках ювелірних прикрас (срібні та золоті сережки, персні, дукачі, ланцюжки) на продукти харчування». Тоді ж «першими набутками майбутньої колекції стали чоловіча вишита сорочка, каламаймовий пояс та вишитий фартух зі села Щербашенці» (с. 9). Прийшло усвідомлення, що народний одяг тісно пов'язаний власне з історією народу, відображає світогляд, запити його сучасників. Ця мотивація формувала переконання, що надбання навіть одного села не має піти в забуття. Пошукову роботу продовжував як студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, як аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Так формувалась історія нині знаного науковця, кандидата історичних наук зі спеціальності «етнологія», директора Центру фольклору та етнографії Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка В. Щибрі. У своїй дисертації про традиційний народний одяг українців Середньої Наддніпрянщини він наголошував на необхідності докладного вивчення локальних варіантів одягу. Його висновок про відсутність на території Середньої Наддніпрянщини прикрас із бісеру, поширених на теренах сусіднього Поділля та Київського Полісся, важливий для загальної картини їх побутування. Для В. Щибрі – етнолог, фольклориста – цінний кожний витвір, кожний елемент. Велике наукове значення має докладна атрибуція прикрас: «Разом із придбанням нових зразків одягу для своєї колекції я записував усю можливу супровідну інформацію, зокрема локальні назви, час і місце створення та побутування, авторство, спосіб створення, особливості носіння тощо» (с. 10). Такий науковий підхід забезпечив джерелознавче значення однієї з найбільших і найкращих колекцій прикрас з бісеру, яку у вишуканому художньо

оформленому виданні презентує їх сучасникам як культурну цінність українців. У колекції є «як поширені, так і рідкісні й зовсім унікальні прикраси, зокрема ті, що належать до чоловічого гардеробу – котильйони, басми та стрічкові гердани для капелюхів» (с. 11). Перші бісерні прикраси зі Східного Поділля показали збереження цих прикрас на початку ХХІ ст. у скринях чи шафах. Про інтенсивну та результативну роботу автора свідчить те, що вже у 2008–2024 роках колекція охопила «практично весь ареал бісерних прикрас у межах сучасної України» (с. 11). Альбом-каталог В. Щибрі – це ґрунтовна джерельна база для етнології, мистецтвознавства, музейної справи. Значимість колекції дослідника також у фіксації назв бісерних прикрас, що представили багату термінологію. Як зазначає сам автор, його пошуки та вивчення були спрямовані «на укомплектування повних ансамблів українського народного одягу кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема й прикрас, без яких неможливо відтворити цілісний стрій». Адже цілісний стрій – це витвір народного мистецтва, чільне місце в якому займають прикраси. Як сорочку без вишивки називали «сліпою», так і без бісерного намиста жінка почувалася «голою». У роботі широко представлені фотографії жителів із різних регіонів України у вбранні з жіночими, чоловічими та дитячими прикрасами. Пропонована праця – це науковий ексклюзивний проект, що відповідає запитам часу. У зв'язку зі зростаючим інтересом загалу, особливо молоді, до народного вбрання ще вагомішою є роль цього наукового дослідження. «Якщо спершу головним моїм завданням, – зауважує В. Щибря, – було збереження артефактів від знищення та створення повних ансамблів народних строїв, то згодом додалось бажання популяризувати зібрані мною артефакти, світлини та відомості про них задля сприяння сучасним мистецьким практикам – створенню копій та стилізацій, що стали актуальним запитом в українському соціумі» (с. 12). Ураховуючи інтерес до прикрас з бісеру, у книзі подано схеми їх виготовлення (авторка схем для відтворення – Оксана Микитюк). Важливим у зростанні Володимира Щибрі як дослідника бісерних прикрас стало знайомство з Оленою Федорчук, чия праця «Українські народні прикраси з бісеру», за словами автора, «вплинули на формування уявлень про бісерні прикраси. Ще дужче підсилили зацікавленість ними» (с. 11). Опублікований альбом – це приклад справжньої наукової співпраці. Для В. Щибрі Олена Федорчук є «найбільш авторитетною в Україні дослідницею виробів з бісеру». У великій вступній статті «Суспільна та наукова цінність етнографічної збірки Володимира Щибрі» науковиця висвітлила значення доробку колекціонерів в Україні на сучасному етапі. Зокрема, важливою є її оцінка приватного колекціонування, що є «...є феноменом суспільного прилучення до справи збереження національної культурної спадщини» (с. 14). О. Федорчук відзначила видавничий доробок Інституту колекціонерів українських мистецьких пам'яток при Науковому товаристві імені Шевченка. Однак зауважила, що однією з проблем репрезентації приватних збірок є потреба «специфічних знань і навичок зі систематизації й типологізації пам'яток..., володіння термінологічним інструментарієм» (с. 15). Авторка виділила професійно виконані проекти – альбомні видання Інституту народознавства НАН України Олега Сидора та Галини Івашків, а також досвід Віртуального музею «Відкрита скриня».

У вступній статті Олена Федорчук також ґрунтовно подала основні хронологічні та географічні етапи поширення традиції бісерного оздоблення в Україні, схарактеризувала матеріал виготовлення, художньо-стилістичні особливості, ареали поширення бісерних прикрас та оздоблення. Зупинилася на відродженні традиції в сьогоденні як «зростанні соціального запиту на всю етнічно марковану продукцію» (с. 19), зокрема на декоруванні вбрання бісером та пріоритетних техніках нанизування та тkania, стилістиці виробів. Дослідниця підкреслила цінність збірки Володимира Щибрі. Відзначила представлення «рідкісних зразків технологічних, типологічних та композиційних рішень» бісерних прикрас, зокрема наголосила на

тому, що «левову частку в колекції» репрезентують маловідомі нанизані «псевдотканням» або «у дужки». Виокремила шість рідкісних прикрас збірки: «басма» (стрічковий гердан із дзеркальцем), перетинчастий гердан, котильйон, зубчаста силянка, пояс. Назвала «найцінніше надбання» колекції – оприлюднення мало представлених у державних колекціях бісерних прикрас із Центрального та Східного Поділля. Це ланцюжки, стрічкові гердани з підвісками, однодільні та дводільні силянки, об'ємні плетінки та навушні деталі весільних вінків, що формують доволі виразне уявлення про особливості народної творчості тутешніх майстрів. Олена Федорчук дала ґрунтовну характеристику виробів, що переважно є пам'ятками другого етапу традиції бісерних прикрас та бісерного оздоблення носії кінця XIX – середини XX ст. Вона відзначила, що в цей період вони зберігають регіональну та локальну ідентичність. Тому весь матеріал згруповано за регіональним принципом, висвітлено в розділах: «Поділля», «Волинь та Полісся», «Буковина», «Покуття», «Опілля», «Гуцульщина», «Бойківщина», «Лемківщина та Закарпаття». Оздоблення носії бісером виокремлено в розділ «Одяг». У текстовій частині до бісерних прикрас кожного регіону О. Федорчук також систематизувала прикраси, виділила їх особливості – матеріал, способи нанизування бісеру, колористику. Вона ґрунтовно розглядає особливості бісерних прикрас колекції з кожного регіону за технологічними і стилістичними рисами. Virізняє роботи майстрів Західного Поділля, що виготовлені з вишуканого бісеру Венеції та Богемії. Тут бісерні прикраси носили на свято й на щодень не лише дівчата та жінки, а й парубки. В альбомі показано чоловічу бісерну прикрасу («котильйон»), ткану на 36 нитках, із с. Кобиловолоки колишнього Теребовлянського району Тернопільської області. Рідкісне нанизування стрічкового гердану чи силянки на кінській волосині демонструють світлинні прикрас із колишніх Гусятинського, Заліщицького, Борщівського районів Тернопільської області. Впадає в око вишуканий стрічковий гердан зі срібними монетами, тканий на 16 нитках із с. Іване-Пусте колишнього Борщівського району. Олена Федорчук зазначає, що на Східному й Центральному Поділлі через дефіцит матеріалів зґарда обмежена суспільним статусом її використання. В описах цінними є польові записи Володимира Щибрі про знакову роль прикрас в окремих районах. Так, у колишньому Літинському районі Вінницької області автор зафіксував, що цю прикрасу носила лише заміжня жінка (с. 26). Тобто вона виконувала знакову роль – засвідчила перехід до статусу жінки, як і намітка. Привертає увагу запис автора, що «покрітка ґарди не носила». Ідеться про її соціальну функцію – маркування дотримання норм дошлюбної поведінки.

Прикраси майстринь кожного регіону вражають. Ретельна ручна робота, орнаментальне вирішення, колористика, техніки виконання забезпечили унікальність кожному виробові, донесли сучасникам вишуканий смак авторів та власників. Володимир Щибря зауважив, що коли не вдавалося знайти бажані зразки, то вони були відтворені власноруч або ж іншими майстрами (с. 11). В альбомі вміщено прикрасу, відтворену Марією Гелетюк за мотивами лучки з Іванківського району Київської області. Олена Федорчук відзначає, що в буковинській традиції «дуже багата типологія та добре розвинена художня мова вказують на попередній розвиток традиції» (с. 110). Вражають буковинські весільні вінки, у яких «основу їхнього декору складали нанизані стрічкові гердани з обереговою символікою»; «перлина колекції» Володимира Щибрі – гердан комірцевого типу; котильйон, тканий на 31 нитку, розеткові гердани – з довгих звисаючих смуг; стрічковий гердан із дзеркальцем «басма». У книзі вміщено унікальні світлинні – чоловіки в герданах. Вишуканим геометричним та рослинним орнаментом, орнаментом із павичами, зозулею («лапка з зозульками») запам'ятовуються бісерні прикраси Покуття. О. Федорчук також зауважила, «що їх помітні відмінності виявляються в колориті» (с. 122). Колекція представляє п'ять типів цих прикрас. Унікальним є фото сім'ї із с. Демиче Снятинського району Івано-Франківської області: на чоловікові січова лента,

у хлопчика котильйон із галицьким левом на поясі. Так само вишукані гуцульські гердани, особливо у вигляді круглого комірця, бойківський перетинчастий гердан, «язик», про які як рідкісні зазначила дослідниця.

Велику цінність має розділ, присвячений убранню з декоруванням бісеру. У ньому показана глибока обізнаність В. Щибрі як дослідника народного одягу, його зацікавлення декоруванням одягу, зокрема бісером. Вишукані витвори майстринь вражають різними формами, орнаментальними та колористичним вирішенням, назвами, способом виготовлення. В альбомі вміщено важливий матеріал про використання бісеру у вишивці сорочок, головних уборів, безрукавного одягу різних регіонів, представлено маловідому традицію вишивання бісером, починаючи з 20-х років ХХ ст. у с. Степань Сарненського району Рівненської області. Цілком справедливо О. Федорчук зауважила, що «практично кожна пам'ятка з колекції Щибрі є прикладом багатой варіативності народної творчості українців» (с. 193). Це демонструють сорочки, горботки, пояси, запаски, очіпки. Праця об'єднала команду виконавців проєкту однією культурною, науковою ідеєю – донести наукову й суспільну цінність мистецької традиції прикрашання бісером. У всіх дописах у книзі – редакторки Таїсії Ковбасюк, дизайнерки Анастасії Вітвіцької, фотографа Андрія Паславського, авторки схем для відтворення Оксани Микитюк, перекладачки Ярини Закальської (у книзі тексти подано українською та англійською мовами), Катерини Загорій («Zagoriy Foundation») – наголошено на значенні збереження спадщини народу як базової цінності в розбудові України та представлення світовій культурі. Колекція Володимира Щибрі поглиблює знання про традиції бісерних прикрас та оздоблення українського національного вбрання. Його праця відкриває широкому загалу різноманіття автентичного мистецтва бісерних доповнень одягу, їх життєдайності.

Отримано / Received 02.07.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025